

Harry Lönnroth

JOH. MESSENI BERÄTTELSE OM NÅGRA GAMBLA OCH
MÄRKELIGA FINLANDZ HANDLINGAR

Inledning

Johannes Messenius (1579/80–1636), Uppsalaprofessor och dramatiker men i synnerhet en av sin tids stora svenska historiker, författade *Finska rimkrönikan* (dvs. *Joh. Messenii Berättelse om några gamla och märkliga Finlandz Handlingar*) under sin närapå 20 år långa fångenskap på Kajaneborg i Finland (1616–1635).¹ Enligt Olsson (1944:96) har denna rimmade krönika fullbordats "senast 1629". Också Messenius själv lämnar vissa ledtrådar för dateringen i den löpande texten, bl.a. i företalet. Messenius representerar sålunda den äldsta bevarade historieskrivningen om vårt land – *Finska rimkrönikan* (härefter *Rimkrönikan*) har t.o.m. kallats "den första, på populärt språk affattade historia öfver Finland, som blifvit skrifven" (Messenius 1865:iv). Krönikan är ett försök att skildra Finlands historia kronologiskt från förhistorisk tid, dvs. syndafloden, till Messenius egna dagar (händelserna i krönikan förs fram t.o.m. 1628). Kyrkohistorien intar en central roll i verket.

I föreliggande bidrag utgår jag ifrån min avhandling pro gradu och redogör kortfattat å ena sidan för detta av mig translittererade 1600-talsmanuskript (samt tre avskrifter) och å andra sidan för några för Messenius typiska språkliga tendenser i detta. Huvudvikten är lagd på handskriftsbeskrivningen.²

Tidigare forskning

Messenius har som dramatisk författare blivit undersökt i relativt stor utsträckning (se speciellt Lidell 1935 men också Ljunggren 1864; Ståhle

¹ Jag tackar professor Kristina Nikula för kommentarer rörande uppsatsens språkliga utformning.

² Schück (1920a) har skrivit Messenius biografi (föreligger även i särtryck 1920b). Se också Lindroth (1997:257 ff.). På finska har Messenius liv berörts av bl.a. Cederberg (1923).

1975³; Sylwan 1925)⁴ medan hans språk jämte handskrifter dock kommit något i skymundan inom svensk språkhistorisk forskning. Hellquists *Studier i 1600-talets svenska* (1902) är till dags dato den mest utförliga undersökning som handlar om språket i Messenius dramer. Härutöver bör nämnas bl.a. Hilding Lidells forskning. Han har först och främst sysselsatt sig med en textkritisk nyutgåva av dramat *Christmannus*⁵ (1982, 1984). Detta drama är en bra jämförelsegrund för *Rimkrönikan* på grund av sin tillkomsttid och sitt tillkomstställe. Dessutom är *Christmannus* det enda av Messenius skådespel som finns bevarat i dennes egenhändiga utskrift. På doktorsavhandlingsnivå har Messenius produktion ytterligare behandlats av Jönsson (1988) och Olsson (1944), den förra är latinist, den senare historiker.

Avsaknaden av språkhistorisk forskning gäller ytterligare Messenius tre lokalkrönikor (över Stockholm, Finland och Dalarna)⁶ som dock alla blivit tryckta i bokform (*Stockholmskrönikan* av Silfverstolpe 1875, *Dalaskrönikan* av Ossbahr 1905). *Rimkrönikan* utgavs för första gången år 1774 av professor Johan Bilmark i Åbo. Det dröjde ganska länge innan den skådade dagens ljus trots att man hade för avsikt att trycka den redan under Messenius livstid. 1865 års edition av *Rimkrönikan* baserar sig helt på 1774 års edition, inte på originalhandskriften. Messenius samlade dramer har utgivits av Schück (1886–1888) och Lidell (1952, 1954).

En ny översättning av *Rimkrönikan* till finska utkommer i Finska Historiska Samfundets serie (Messenius, under utgivning). Boken, som är en relativt noggrann prosaöversättning, vänder sig i första hand till finländska historiker och är försedd med kommentarer av Martti Linna och mig själv. Manuskriptet till en svensk textkritisk edition ligger därutöver under förberedelse. I båda böckerna kommer Messenius språk jämte originalmanuset till *Rimkrönikan* att behandlas. Detta görs därför att de två

³ Ståhle (1975:174–185) behandlar problematiken i fråga om stavelseräkning och språkform. Många av de fall han presenterar har jag registrerat också i *Rimkrönikan*.

⁴ Den kritik som riktats mot Messenius som dramatiker behandlas också av dessa forskare.

⁵ Cod. Vp. 14 på Kungl. biblioteket.

⁶ Enligt Schück (1920b:285–288) är *Dalaskrönikan* "den minst betydande" av Messenius krönikor, och *Stockholmskrönikan* den mest givande. Vidare presenterar Schück (ibid) en betydande iakttagelse då han skriver att språket i den sistnämnda krönikan är "lika otympligt som i hans [Messenius] efteråt skrivna dramer, och det är tydligt, att han, såsom han även i den samtidigt utgivna *Palinodia* erkänner, ej fullt behärskade sitt modersmål". (Jfr Schück 1920b:98.)

senare editionerna av *Rimkrönikan* (Messenius 1774, 1865) inte i något avseende gör anspråk på att vara språkhistoriskt relevanta.

Originalhandskriften till Finska rimkrönikan samt tre avskrifter av denna

Originalmanuset till *Rimkrönikan* bevaras på Kungliga biblioteket (KB) i Stockholm med signum M 146. Samma codex innehåller också originalhandskriften till Messenius *Dalaskrönikan* som följer direkt efter *Rimkrönikan*.

Den ende som hittills stiftat närmare bekantskap med originalet är Harald Olsson (1944:94–99) som forskat i *Scondia illustratas* källförhållanden. Han diskuterar olika detaljer i *Rimkrönikan*, bl.a. det faktum att det inledande partiet i *Rimkrönikan* har omarbetats och vilket samband detta har med de två titelbladen som finns i handskriften, av vilka ett är kasserat av Messenius. Han tar även upp det kasserade titelbladets samband med de titelblad Messenius gjorde till de olika delarna av *Scondia illustrata* och dennes avsikter när det gäller utgivning. Olsson ger viktiga upplysningar om *Rimkrönikan*, men man kan inte säga att han gör en regelrätt beskrivning av handskriften.

I Warmholtz (1782/1966:286 f.) handskriftsbibliografi hittar man som handskrift nummer 765 *Rimkrönikan* av år 1774. Där betecknas *Rimkrönikan* vara "af nog ringa värde". Det framgår dock inte vad Warmholtz baserar sin argumentation på: han betraktar *Rimkrönikan* med 1700-talistens ögon och det förefaller sannolikt att han kommenterar *Rimkrönikans* värde som historiskt källmaterial.

Originalet – med formatstorlek⁷ på ca 19 x 15 cm – präglas av många överstrukna textpartier, såväl enskilda ord som hela rader. Frapperande är ytterligare ett flertal kompletteringar och korrigeringar som gjorts till *Rimkrönikan*. Dessa ingrepp, som Messenius ofta försett med hänvisningstecken, står i de flesta fall i marginalen. Största delen av de i marginalen löpande kronologiska årtalen har också rätt konsekvent strukits över. Dessa ingrepp är med all sannolikhet gjorda av Messenius själv. Originalhandskriften är i stort sett i gott skick. Den har en sidnumrering som omfattar ss. 6+111 medan antalet blad, dvs. folia då blir hälften av detta. De sex första sidorna har numrerats separat varefter ny paginering tar vid.

⁷ *Dalaskrönikan* medräknad är *Rimkrönikan* ca 2 cm tjock.

Originalhandskriften till *Rimkrönikan* har följande utseende:

”Titelblad” (KB:s anteckningar) ⁸	s. 0
	Följande sida blank.
Titelblad I	s. 1
	s. 2 är blank
Titelblad II (kasserat) ⁹	s. 3
	s. 4 är blank
Företalet ”Till Läsaren”	ss. 5–6
Rimkrönikan (ny paginering)	ss. 1–111
Insatta lappar	mellan ss. 46–47 ¹⁰ resp. 104–105 ¹¹

Handskriften föreligger i kvartformat (4:o) och är fördelad på nio lägg varav det första lägget består av endast fyra folia. Bandets rygg och hörn är skinnklädda och dess pärmar består av tunna träskivor täckta med papper. Det mörkbruna bläcket är rätt välbevarat. Messenius handstil, som i litteraturen för *Christmannus* vidkommande karakteriserats som jämn och fast (Lidell 1982:xvi; jfr dock Jönsson 1988:22), kan beskrivas som rätt tydlig humanistkursiv i största delen av *Rimkrönikan*. Texten är skriven i en kolumn per blad så att vardera bladet har ungefär ca 20 rader, och skriften är så gott som av samma storlek hela handskriften igenom. Texten är skriven på utpressat papper. De s.k. spegelblad som är klistrade på pärmarnas insidor är ytterligare av samma papperskvalitet som själva handskriften. Vattenmärken (vm.) påträffas också i originalet.¹² Messenius ortografi och

⁸ På pärmens insida står bl.a. accessionsnumret 1904/46, dvs. handskriften har inkommit som nummer 46 i ordningen av de handskrifter som KB förvärvat år 1904. Till KB har handskriften kommit från Riksarkivet den 15 juli 1904.

⁹ ”Finlandz Krönika, Om inbyggjernas wrsprungh, Härkomst, Gudztjänst, bedrefter, konungar, Regenter och Biskoper; ifrån Synfloden in till thenna vår tidh, på rhim Sanfärdeligan wthi fem böker beskrefuen Af Jahan Messenio. Men trykt i Stocholm hos Christopher Reussner, åhr M.DC.XXX.” I KB:s realkatalog finns ändå den riktiga upplysningen att handskriften inte tryckts detta år.

¹⁰ Texten lyder: ”+ Then Andre Bok Af Finlandz Rhimkrönika:”.

¹¹ Texten lyder: ”+ Then Tredie Bok Af Finlandz Rhimkrönika:”.

¹² Anna Fredriksson Adman, KB, har gått igenom vm. i *Rimkrönikan*. Hon påpekar att det finns vm. på nästan hälften av bladen. Några kan ha missats eftersom de flesta går in i bindingen. Därtill, fortsätter hon, måste man tänka på att läggen består av dubbelblad: ena halvan av vm. syns på ena halvan av dubbelbladet, och den andra halvan kan dyka upp på andra halvan av dubbelbladet några blad senare. (Meddelande via e-post.)

interpunktion i *Rimkrönikan* är som väntat vacklande (jfr dock Lidell 1984:32 angående kommateringen).

Vad avskrifterna av *Rimkrönikan* beträffar berör jag i det följande de tre avskrifter som bevarats till våra dagar.¹³ Två av dessa ingår i KB:s samlingar. KB:s realkatalog lämnar följande upplysningar om dessa Messeniusavskrifter:

- (a) Den ena avskriften har signum D 61 och är den löstagna andra delen av cod. D 61 (dvs. D 61:2) som innehåller samtliga Messenius tre rimkrönikor (D 61:1 *Chrönika om Stockholm* och D 61:3 *Dala-krönika*). Det är fråga om en foliant på 33 x 21 cm. (Från Antikvitetsarkivet D 61.)
- (b) Den andra avskriften tillhör den Rålambska handskriftssamlingen (№ 55). Det framgår av KB:s realkatalog att avskriften är grundad på originalet. Storleken på denna avskrift är 20 x 15,5 cm. Avskriften föreligger i 4:o.

I Uppsala universitetsbiblioteks (UUB) ägo finns också en avskrift av *Rimkrönikan*. Denna ingår i den s.k. Nordiska handskriftssamlingen och återfinns i en volym med signum N 1125 (gammal numrering 426). UUB-krönikan omfattar 28 sidor och finns på bl. 23 t.o.m. bl. 36.

Messenius språk i Finska rimkrönikan

Den allmänt vedertagna bedömningen av Messenius språkbruk – som omfattas bl.a. av Schück (1920b:98) – ligger i linje med de resultat som jag kommit fram till i min undersökning av nominalböjningen i *Rimkrönikan* efter Messenius egenhändiga manuskript. Man kan m.a.o. hävda att *Rimkrönikan* varken är något konstnärligt eller språkligt mästerverk. Messenius sätt att använda sig av rim förefaller ställvis vara variationsfattigt eftersom många belägg i rimfunktion tenderar att rimma med relativt likartade ord.

¹³ I undersökningen har medvetet inte tagits hänsyn till om övriga avskrifter eventuellt finns arkiverade på annat håll.

Inom äldre svensk dramatik anses Messenius traditionellt vara en av de mest kända representanterna för den stavelseräknande skolan (t.ex. Beckman 1946:139; Lidell 1984:60). Med denna versprincip avses en vers som "fasthåller ett bestämt antal stavelser, men icke bestämda platser för höjningarna" (Sylwan 1925:4). *Rimkrönikan* bygger genomgående på den åttastaviga versen, och det har varit Messenius strävan att konsekvent fullfölja denna princip. Textprovet nedan åskådliggör Messenius versbruk (exemplet är hämtat på s. 111 i *Rimkrönikan* när Messenius avslutar sin framställning)¹⁴:

Tu Slagz krönikor till beröm
Jagh finskom i mitt fängzle Skref,
Aldrigh någon förr thet Så dref!
hema, och bårte, ha the prijs
Så witnar med migh hwar mā wijs,
han, och du, här medh faren wäl,
Tå iagh dör, önsken gått min Siäl.

Det åttastaviga, syllabiska versmåttets och slutrimmets centrala roll vid valet av ordformer kommer klart till synes hos Messenius, som varit bunden av den strikta versen. Messenius har varit tvungen att passa in orden i versen, något som ställvis lett till syntaktiskt komplicerade och svårtolkade meningar samt viss klumpighet. Ibland har han t.o.m. kasserat en modern ordform och tillagt en äldre för att uppfylla stavelseräkningens krav. Detta förfarande förklarar en hel del av de ingrepp som präglar originalhandskriften.

På basis av min undersökning kan jag konstatera att Messenius 1600-talssvenska mestadels bibehåller spridda rester av fornsvenska (särskilt vid bibliska resp. andra högtidliga ord; de flesta äldre rester är dock lexikaliserade uttryck), annars är nominalböjningen i stort sett i enlighet med bl.a. Hellquists (1902) resultat fastän *Rimkrönikan* tenderar att vara något modernare än Messenius dramer (Hellquists stora material innehåller naturligtvis fler avvikande rester och möjliggör en mer ingående beskrivning av formläran). Messenius använder sig av fornsvenska ordformer och inslag i relativt ringa utsträckning, för det mesta är de metriskt motiverade och har sålunda en stölbärande funktion. På grund av rimkrönikegenren kan man inte dra alltför långtgående slutsatser eftersom många fall beror på Messenius estetiska intentioner (jfr Hellquist 1902:84).

¹⁴ Min translitterering.

Latinets roll i Messenius författarskap är av intresse på grund av hans vetenskapliga bakgrund. Det här är just vad Ståhle (1975:175) diskuterar när han hävdar att Messenius språk blev "allt besynnerligare" i de krönikor som skrevs ned under Kajaneborgsfångenskapen. Ståhle påpekar att Messenius svenskspråkiga produktion uppvisar "rena latinismer" på grund av att dennes "huvudspråk" varit latin – Messenius latinska författarskap är omfattande. Men främmande inverkan begränsar sig inte bara till Messenius ordförråd utan den har också satt sin prägel på syntaxen. Som exempel på detta tar Ståhle upp det latinska *traiectio*, en sorts spärrning. Vad nominalböjningen beträffar kommer den s.k. latinska deklinationen till synes framför allt vid proprier.

Dialektalt färgat språk förekommer inte i stor utsträckning i *Rimkrönikan*. De dialektala belägg som excerperats är huvudsakligen östgötska inslag men i viss mån kan också spår av uppsvenska språkvanor skönjas (se Ståhle 1979).

Slutord

I denna artikel har jag fokuserat Johannes Messenius *Finska rimkrönika* (ca 1629) efter dennes egenhändiga manuskript. Trots att Messenius blivit undersökt har språket råkat i skymundan. I min avhandling pro gradu (Lönnroth 2000) har jag presenterat iakttagelser i fråga om det translittererade originalet och några för Messenius typiska språkliga drag i detta. Jag har bl.a. pekat på några brister hos Messenius vad gäller språk och stil. Messenius största betydelse ligger enligt min mening i ett vidare perspektiv i det kulturhistoriska och i att denna Messeniuskrönika är en representant för den svenska som skrivits i Finland under äldre historiska perioder.

Primärkälla

Messenius, Johannes. Ca 1629. Joh. Messenii Berättelse om några gamla och märkeliga Finlandz Handlingar. Originalhandskrift med signum M 146. Kungliga biblioteket. Stockholm.

Litteratur

- Beckman, Natanael. 1946. Den svenska versläran till universitetsstudiernas tjänst. 4:e uppl. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- Cederberg, Eino. 1923. Kaksi Kajaaninlinnan vankia. Hämeenlinna: Karisto.
- Hellquist, Elof. 1902. Studier i 1600-talets svenska. Uppsala: Skrifter utgivna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 6.
- Jönsson, Ann-Mari. 1988. Johannes Messenius: Chronologia Sanctae Birgittae. A critical edition with introduction and commentary. Lund: Studentlitteratur. Diss.
- Lidell, Hilding. 1935. Studier i Johannes Messenius dramer. Uppsala: Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 8:5. Andra bandet. Första häftet.
- 1952 (utg.). Johannes Messenius samlade dramer. Uppsala: Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 8:5. Andra bandet. Första häftet.
- 1954 (utg.). Johannes Messenius samlade dramer. Uppsala: Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet 8:6. Andra bandet. Andra häftet.
- 1982. Johannes Messenius drama Christmannus. 1 Text med förord och inledning. Nordiska texter och undersökningar 24. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- 1984. Johannes Messenius drama Christmannus. 2 Kommentar, exkurs 1 och 2 samt register. Nordiska texter och undersökningar 25. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lindroth, Sten. 1997. Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. Stockholm: Norstedts.
- Ljunggren, Gustaf. 1864. Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Lönnroth, Harry. 2000. Joh. Messenii Berättelse om några gamla och märkliga Finlandz Handlingar. En språkhistorisk studie över nominalböjningen i en 1600-talshandskrift. Opublicerad avhandling pro gradu i nordiska språk. Institutionen för filologi II. Tammerfors universitet. [<http://tutkielmat.uta.fi/tutkielma.html?id=8260>]
- Messenius, Johannes. 1774. Berättelse om några gamla och märkvärdiga Finlands Handlingar, hwilken innehåller en krönika om inbyggarens härkomst, bedrifter, gudstjänst, konungar, regenter och biskopar / med swenska rim beskrefwen. Åbo. Tryckt hos Johan Christoph. Frenckell.
- 1865. Joh. Messenii Rimkrönika om Finland och dess Inbyggare. Helsingfors: G. W. Edlunds.
- Suomen riimikronikka. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. Översättning och kommentarer av Martti Linna och Harry Lönnroth. Under utgivning.
- Olsson, Harald. 1944. Johannes Messenius Scandia illustrata. Studier i verkets tillkomsthistoria och medeltidspartiets källförhållanden. Lund: Gleerupska Univ.-Bokhandeln. Diss.
- Ossbahr, C. A. (utg.). 1905. Joh. Messenius Dala-Krönika. I: Samlaren 26. Uppsala: Skrifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet 1:26. S. 93–138.
- Schück, Henrik (utg.). 1886–1888. Johannes Messenius samlade dramer. Uppsala: Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet 8:1–4. Första bandet.
- 1920a. Minne av Johannes Messenius. I: Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner. 31 delen. S. 67–386.
- 1920b. Messenius: några blad ur Vasatidens kulturhistoria. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- Silfverstolpe, Carl (utg.). 1875. Historiskt Bibliotek. Första delen. Stockholm.

Joh. Messenii Berättelse om några gamla och märkliga Finlandz Handlingar 165

- Ståhle, Carl Ivar. 1975. Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska diktning. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- 1979. Svaga maskuliner i nysvenskan. I: Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde. Stockholm: Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 67. S. 203–235.
- Sylwan, Otto. 1925. Den svenska versen från 1600-talets början. Göteborg: Göteborgs högskolas årsskrift. Extraband 1.
- Warmholtz, Carl Gust. 1782/1966. Bibliotheca historica Sveo-Gothica 1–2. København: Rosenkilde og Bagger. Photographic reprint.

Otryckt

- E-brev från Anna Fredriksson Adman, handskriftsenheten vid KB, Stockholm. 7.7.1999.